

GETEOVA OTVORENOST PREMA SVIJETU

Dženan HANDŽIĆ

Paradigma nerazumijevanja, pa i animoziteta između Istoka i Zapada, obilježena najprije naslijedom križarskih ratova, a potom vojne, ali i mentalne kolonijalizacije islamskog svijeta, reaktuelizirana je nakon događaja od 11. septembra 2001. godine, kad je islamski svijet ponovo došao u žižu interesa svjetske javnosti i postao predmet analiza i diskusija.

Ovaj proces obilježen je ostrašćenim, tendencioznim, pa i zlonamjnim stereotipima i percepcijama koje su ušle u maticu javne svijesti iz akademskih krugova koji je na određen način oblikuju. U toj šumi informacija, analiza i javno iznesenih stavova, nažalost, rijetki su primjeri odgovornih mislilaca koji su spremni osloboditi se široko prihvaćenih stereotipa o islamu i muslimanima. Time još više i danas, u mraku nerazumijevanju islama i muslimanskog svijeta, blješti ogromni doprinos genija iz Weimara Johanna Wolfganga von Goethea.

Annemarie Schimmel za Gethea kaže da stoji na kritičnoj tački njemačke (time i evropske) kulturne historije, a posebno historije susreta s Bliskim i Srednjim istokom. I, koliko god je muslimane općenito zadužio svojim promišljanjem islama, Goethe je nas Bošnjake

posebno zadužio prijevodom i popularizacijom balade „Hasanaginica“, u čijoj je svjetskoj prezentaciji odigrao jednu od ključnih uloga.

Upravo ovih dana navršilo se 177 godina od Goetheove smrti. On je, naime, rođen u Weimaru 28. augusta 1749. godine, a umro je 22. marta 1832., tako da je to povod više za pisanje ovog eseja. U tom smislu, raduje nedavno objavljivanje na bosanskom jeziku knjige „Goethe i islam“, Katharine Mommsen, univerzitetske profesorice književnosti, sa počasnom titulom profesora emeritusa na Univerzitetu Stanford u Kaliforniji.

Katharine Mommsen je među vodećim živim ekspertima kad je u pitanju Goethe. U njenoj knjizi je detaljno predstavljen, valoriziran i sagledan Goetheov doprinos razumijevanju islama u evropskim i svjetskim okvirima i u svoj svojoj grandioznosti. Temeljnu odrednicu njegovog literarnog opusa, pa, unutar toga, i zanimanje za islam, Katharina Mommsen prepoznaje u „weltoffenheit“, otvorenosti prema svijetu, toj sjajnoj osobini koju su mogli pokazati samo istinski geniji.

U sagledavanju značaja, dubine, originalnosti, dalekosežnosti i smjelosti njegove percepcije islamske duhovnosti, neophodno

je Goetheovu misao historijski i naučno kontekstualizirati u vrijeme i prostor u kome je živio, dakle u Evropu druge polovine 18. i prve polovine 19. stoljeća, uzimajući u obzir način na koji je islam tada bio prisutan u evropskom mišljenju i praksi. Bilo je to vrijeme kada se proces kolonijalizacije muslimanskih zemalja primicao vrhuncu, što je bitno, gotovo presudno, determiniralo percepciju islama i muslimana u naučnoj i kulturnoj javnosti kroz dva ekstremna i jednako pogrešna stereotipa. Prvi je romantičarski, pučki pristup, koji je izgrađen na predrasudama o svijetu islama kao egzotičnom svijetu Nasrudin-hodže i Šeherzade, svijetu harema, magije, letećih ćilima, svijetu „1001 noći“, pristup obilježen krajnjom površnošću.

Drugi je pseudonaučni, zadnevno političke, kolonizatorske i hegemonističke svrhe instrumentizirani orijentalistički pristup, koji je bio (i ostao) ideološki angažiran te je, umjesto nauke, uz časne izuzetke, predstavljao puko kvazinaučno sredstvo koje treba doprinijeti ne samo ovladavanju muslimanskim narodima, nego i proizvođenju njima željene i njima potrebne slike o islamu.

Orijentalistički pristup islamu bio je, kako to lucidno ističe Raymond Williams, utemeljen na podrazumijevajućoj neravnopravnosti, odnosno „zaboravljanjem urođenom načinu dominacije“. O tome piše i Edvard Said u svome djelu „Orijentalizam“: „Znanje o Orijentu, zato što je rođeno iz moći, u određenom smislu tvori Orijent, orijentalnog čovjeka i njegov svijet. U jeziku orijentalizma, orijentalni čovjek je oslikan kao nešto čemu se sudi (kao u sudnici), nešto što se poučava disciplini (kao u školi ili u zatvoru), ili nešto o čemu se uči (kao u zoološkom priručniku)“. Orijent nije bio nikad ozbiljno shvaćen kao subjekt, nego je bio objekt i predmet ne samo faktičke, vojne, kolonijalističke, nego i kulturne hegemonije koja je dijelila sve, kako to ističe Said, „ne samo zemlju, ili dobit, ili vlast; bila je to neka vrsta intelektualne vlasti kojom ja nazivam orijentalizam“.

Ovakvi stavovi o Orijentu predstavljaju konstantu jednog od dva magistralna toka evropskog poimanja islama i održali su se i nakon Goetheovog vremena. To potvrđuju riječi Leopolda Weisa u knjizi „Islam na raspuću“, iz

1934. godine, koji je, o orijentalističkoj viziji islama, napisao: „Uz jedva nekoliko izuzetaka, čak i najugledniji evropski orijentalisti odgovorni su za neznanstvenu prisutnost u svojim pisanjima o islamu. U njihovim istraživanjima, gotovo je očito da se islam ne može tretirati kao puki subjekt znanstvenog istraživanja, nego kao optuženi pred svojim sudijama. Neki od tih orijentalista vrše ulogu javnog tužioca, upornog u osiguravanju osude; drugi su kao advokat koji se, budući da je osobno uvjeren u klijentovu krivnju, može samo ravnodušno zauzimati za 'olakšavajuće okolnosti'. Oni jedva da ikad istražuju historijske činjenice otvorenog duha, nego počinju, u gotovo svakom pojedinačnom slučaju, od unaprijed usvojenog zaključka diktiranog predrasudama. Oni odabiru dokaze u skladu sa zaključkom do kojeg a priori namjeravaju doći. Tamo gdje je svojevuljan izbor svjedoka nemoguć, oni izrezuju dijelove dokaza raspoloživih svjedoka iz konteksta, ili 'interpretiraju' njihove iskaze u duhu neznanstvene zlonamjernosti, ne pridajući nikakav značaj iznošenju viđenja sa druge strane, tj. od samih muslimana. Posljedica takvog postupka je nakaradno izobličena slika islama koju susrećemo u orijentalističkoj literaturi Zapada. Takvo izobličjenje nije ograničeno na neku posebnu zemlju; možemo ga naći u Engleskoj i u Njemačkoj, u Americi, u Rusiji i u Francuskoj, u Italiji i Holandiji, ukratko: gdje god zapadni orijentalist usmjeri svoju pažnju na islam. Izgleda da su, zagolicanim osjećajem zlobnog zadovoljstva, kad god im se pruži prilika – realna ili zamišljena – opredijeljeni za neprijateljski kritizizam. A pošto takvi orijentalisti nisu posebna rasa, nego samo eksponenti svoje civilizacije i svog društvenog okruženja, nužno moramo doći do zaključka da je zapadnjački duh, u cjelini iz ovog ili onog razloga, ispunjen predrasudama protiv islama i muslimana“.

Pod takvim okolnostima, Goethe se ozbiljno bavio islamom, vješto se otimao populističkim trendovima praćenim vodnjikavom popularnošću i perfidno njegovanim stereotipima, plasiranim tako da budu negativni, u rasponu od površnosti do tendencionalnosti. Ako se sjetimo Einsteinovih

rijeći, prema kojima je lakše razbiti atom nego predrasudu, barem djelimično prosvijestit će nam se veličina Goetheovog intelektualnog i duhovnog podviga i paradigmatičnost njegovog weltoffenheita. Upravo zato je on, prema mišljenju Katharine Mommsen, bio i ostao jedan od najvećih graditelja mostova razumijevanja između Istoka i Zapada. Dubokim poštovanjem koje je u svojim radovima iskazivao prema principima islama, održao je lekciju iz objektivnosti i oslobođenosti svih vrsta predrasuda, pa, ako hoćete, i lekciju nama o ozbiljnom poimanju vlastite vjere.

Istina, u Goetheovim promišljanjima o islamu ne treba tražiti pravovjernog muslimanskog teologa, nego čovjeka otvorenoga duha koji je bez predrasuda prilazio drugom i drukčijem i bio dovoljno hrabar da se oduševi vrijednostima koje je tamo našao. Njegovo razumijevanje islama je nekonvencionalno, pomalo disidentsko, ali, u isto vrijeme, otvoreno, neposredno, iskreno i, samim tim, zanimljivo, jer otvara sasvim novu perspektivu u čitanju Svetog teksta.

Koliko god je Goethe ozbiljno promišljao o islamu, jednako ozbiljno je Katharina Mommsen pristupila promišljanju i predstavljanju Goetheovog poimanja islama, a što nije nimalo lahko. Kako god je islam kao takav u Evropi bio žrtva predrasuda, jednako tako se i stav genija iz Weimara nastojalo prešućivati i zanemarivati. Zaparloženim i iskompleksiranim evropskim salonskim intelektualcima, uljuljkanim u svoj svijet ograđen nepremostivim zidom predrasuda, Goetheovi nekonvencionalni, odobravajući i prihvatajući stavovi prema islamu i islamskoj tradiciji djelovali su šokantno, gotovo nepristojno, kako kaže autorica knjige „Goethe i islam“, ističući: „Goetheovo okretanje islamu do danas je za neke naučnike ako ne skandalozno, a ono barem neugodno. Iako je knjiga „Goethe und die arabische Welt“ objavljena prije više od deset godina, radio njemačke pokrajine Hessen je u „Godini Goethea“ (2000. godina) emitirao emisiju o „Zapadno-istočnom divanu“ u kojoj ni jednom nije spomenuto Goetheovo intenzivno bavljenje islamom, a niti Kur'anom.“

Tako dolazi do očitog paradoksa: Misao genijalnog pjesnika često je zloupotrijebljena i

tumačena istrgnuto iz svoga duhovnog zavičaja i van weltoffenheita, otvorenosti prema svijetu, kao jedne od temeljnih odrednica njegove misli.

Goethe je bio kosmopolit koji se iskreno zainteresirao za islam i prišao mu bez predrasuda i osjećaja o superiornosti „evropskog kršćanskog identiteta“. On je znao da je ljudski duh kao padobran, da funkcionira samo ako je otvoren, i da se ne može graditi svoja sreća na tuđoj nesreći, niti vlastita superiornost na tuđoj inferiornosti. Zato je jedna od najvažnijih poruka koju šalje način na koji je on pisao o islamu i nadahnut islamom da je islam legitiman, nesumnjivo vrijedan i potpuno ravnopravan dio evropskog kulturnog nasljeđa.

Niti se treba miriti sa tim da nas neko u Evropi prihvata ili podnosi, jer je Evropa podjednako zavičaj islama kao i kršćanstva. Još je trajalo prvo stoljeće islama kad je Musa ibn Nusajr unio svjetlost islama u Evropu preko Iberije, u Endelusu, gdje su ispisane neke od najdivnijih i najstrašnijih stranica evropske historije. Prije nego što je, 1492. godine, pala Granada, posljednje muslimansko uporište u Endelusu, svjetlost islama pojavila se u Evropi, na drugoj strani juga, na Balkanu, dakle u Bosni, što je, i posredstvom genija iz Edirne sultana Mehmeda Fatiha, osiguralno njegov evropski kontinuitet.

Dakle, islam i muslimani kao historijska, religijska i kulturna činjenica kontinuirano su prisutni u Evropi već četrnaest stoljeća i kao takvi predstavljaju nezaobilazan dio evropske kulturne tradicije.

U sagledavanju Goetheovog odnosa prema islamu posebno treba obratiti pažnju i na njegov odnos prema islamskom monoteizmu, prema kur'anskom konceptu prirode kao mjesta očitovanja božanskih atributa i prema Poslaniku islama, kojeg, u svojoj „Pjesmi o Muhammedu“, poredi sa tekućom rijekom koja privlači ljude sebi. Zanimljivo je da ovu, jednu od najljepših metafora iskazanih o Muhammedu, a.s., Goethe koristi ne znajući da ju je u 10. stoljeću također koristio šiijski teolog Kulejni.

U pogledu Goetheovog doživljaja Poslanika, a.s., ilustrativan je i dio njegove „Tragedije o Muhammedu“:

„Za bezbožnika je dan proklet kao i noć. Porok privlači nesreću, kao što žaba privlači otrov, kada vrlina pod nebom poput najdjelotvornije hamajlije primi najbolju atmosferu oko nas... Na svakom mirnom izvoru, pod svakim probeharalim drvetom, on me susretne žarom svoje ljubavi. Kako mu se zahvaliti – on je moje grudi otvorio, odstranio tvrdu ljusku moga srca, da mogu osjetiti njegovo ime... Spasi, moj Gospodaru, sav ljudski rod od stega koje ih sputavaju, njihove duše čeznu za Tobom“.

Žalosno je što se u muslimanskim krugovima Goetheov odnos prema islamu tretirao više kao personalni nego kao principijelni fenomen. Je li Goethe umro kao

musliman ili nije, to je vrlo lično pitanje, pitanje koje je između genija iz Weimara i Gospodara svjetova. Mnogo je važnija Goetheova duhovna ostavština i želja da se prevaziđu barijere među ljudima. Danas su nam itekako potrebne njegove riječi koje je zapisao u „Faustu“ davne 1826. godine: „Onaj ko je spoznao sebe i druge, složit će se: Orijent i Okcident više ne mogu biti podijeljeni“.

Zašto je nama Goetheovo oduševljenje i zanimanje za islam važno? Naime, ne treba se gledati u ogledalu, nego u očima drugih ljudi.

U Goetheovim očima islam je bio veličanstven jer je Goethe bio toliko velik da se nije bojao da bi ga veličina islama mogla umanjiti.

"West-östlicher Divan" - Johann Wolfgang von Goethe, faksimil prvog izdanja iz 1819. godine

Summary

GOETHE'S SINCERITY TOWARDS THE WORLD
On the occasion of 117th anniversary of the death
of the genius from Weimer

Dženan Handžić

Goethe is the person standing at the meeting point between the European cultural history and Near and Middle East. He lived and was interested in Islam at the time when European perception of Islam and Muslims was dominated by different stereotypes from romantic superficiality to oriental tendentiousness. His perception of Islam was marked by "weltoffenheit", openness towards the world, as writer's true spiritual homeland. Goethe was a cosmopolitan who has taken sincere interest in Islam and approached it without prejudices and feeling of superiority „of European Christian identity! In that manner he helped promote Islam as legitimate, valuable and completely equal part of the European cultural heritage. He has shown his respect for the Prophet in „Song of Mohammed“ where he compares him with the river flow carrying people.

موجز

انفتاح غوته على العالم
 بمناسبة مرور 177 سنة على وفاة العبقري من
 فايمار

جنان خانجيتش

غوته شخصية تقف على النقطة الحدودية لتاريخ التقاء التاريخ الثقافي الأوروبي مع الشرق الأدنى والأوسط. عاش غوته وأبدى اهتماما بالإسلام في وقت كانت تسود فيه صور نمطية مختلفة في الفهم الأوروبي للإسلام والمسلمين، والتي كانت تتراوح بين السطحية الرومانسية والانحياز الاستشراقي. كان فهمه للإسلام يمتاز بالانفتاح نحو العالم، باعتباره الوطن الروحي الحقيقي للكاتب. كان غوته رجلا عالميا، وكان صادق الاهتمام بالإسلام، فكان يتناوله بدون آراء مسبقة ولا شعور بتفوق "الهوية النصرانية الأوروبية"، فساعد بأسلوبه هذا على الترويج للإسلام باعتباره جزءا شرعيا وقيما ومتساويا مع غيره، في التراث الثقافي الأوروبي. وأظهر غوته احترامه لنبي الإسلام في قصيدته "نشيد محمد" والتي شبهه فيها بالنهر المتدفق الذي يجذب الناس إليه.